

Norsk isbjørnfangst

Ian Gjertz, Magnus Andersen og Øystein Wiig

Kommersiell fangst av isbjørn hadde lang tradisjon i Norge. Den viktigste perioden var fra 1800-tallet og frem til fredningen i 1973. Fangsten foregikk gjerne fra båter i isen om sommeren, og av landbaserte overvintrende fangstfolk om vinteren. Ulike fangstmetoder ble brukt, og etter hvert var uttaket så stort at bestandene ble truet.

Nordmenn har fra gammelt av vært knyttet til en fiske- og fangstkultur. Flere kilder fra 1200–1300 tallet knytter isbjørn og isbjørnskinns til Norge. Nå er ikke isbjørn naturlig hjemmehørende i Norge, selv om streifdyr har forekommet med jevne mellomrom i Finnmark. En forklaring kan være at Norgesveldet da var på sitt største, og det var tilgang på isbjørnskinns fra Grønland, Island og drivisområdene i nord. Selv om «Svalbardi funnin» nevnes i et skrift fra 1194 er det tvilsomt om norrøne folk hadde oppdaget Svalbard, med de rike forekomster av isbjørn der, på denne tiden. Derimot vet man med sikkerhet at Svalbard ble oppdaget av europeere i 1596, og med det startet isbjørnfangsten i våre farvann. I løpet av de neste 200 år ble en god del isbjørn høstet av hvalfangere om somrene og fra ca. 1700 av overvintrende russiske fangstfolk (pomorene). Dette var likevel ubetydelig i forhold til størrelsen på de norske fangstene fra 1800- og 1900-tallet. Den klart største fangsten ble gjort av fangstbåter i drivisen i sommerhalvåret, men fra tidlig på 1900-tallet økte betydningen av overvintringsfangsten

på Svalbard. Etter hvert ble det klare tegn på at uttaket var for høyt for bestanden. All fangst i norske farvann opphørte i 1973 som følge av Den internasjonale isbjørnavtalen.

Litt fangststatistikk

Frem til ca. 1870 er norsk fangststatistikk tilfeldig og mangelfull, men etter denne tid finnes relativt gode toll-oversikter. Disse angir tall for isbjørnskinns og levende bjørner tollklart inn til norsk havn, eller eksportert fra Norge. Disse statistikkene inkluderer ikke drepte, men tapte dyr, eller dyr om bord på skuter som forliste med last før tollklarering. James Lamont (1861) forteller om et tilfelle der en norsk fangstskute tok 23 bjørner i løpet av noen timer i 1852, men at hele fangsten gikk tapt. Statistikkene gir ikke en nøyaktig oversikt over hvor bjørnene ble fangstet. Ofte seilte fangstskutene fra nordøst-Grønland langs iskanten helt til Frans Josef Land, og det kan være uklart hvor fangstene stammer fra. Frem til fredningen i 1973 ble det i gjennomsnitt innrapportert fangst på ca. 300 bjørner i året, hvilket innebærer at minst 30.000

bjørner ble tatt på hundre år. De mest ekstreme årene var 1907 og 1924 da det ble registrert henholdsvis 888 og 901 fangstede isbjørn. I 1907 ble 323 av bjørnene tatt av fangstfolk på Svalbard. I 1909 ble det satt tidenes fangstresultat på Svalbard. Da ble 453 døde bjørner og 31 levende unger registrert. I mellomkrigstiden fra 1924 til 1940 var det stor interesse for fangst, og perioden regnes for den klassiske fangstperioden på Svalbard. Da lå årlig i gjennomsnitt 28 personer på fangst, og disse fikk årlig omtrent 80 bjørn.

Fangst fra skute

Fra tidlig på 1800-tallet og til langt ut på 1900-tallet var norske fangstbåter aktive i drivisområdene ved Grønland og Jan Mayen (Vesterisen), ved russiske områder mot Novaja Semlja og i Kvitsjømunningen (Østerisen), og fra Svalbard til Frans Josef Land (Nordisen). Det viktigste byttet var hvalross, sel og småhval, men isbjørnskinns og levende isbjørnunger var et godt supplement. Fra slutten av perioden ble turistjakt på isbjørn en viktig inntektskilde for enkelte redere. Dette innebar at en

eller flere turister leide en ishavsskute og dro på isbjørnjakt. På slutten av fangstperioden ble det årlig skutt flere titalls bjørner av turister. Turistjakt var imidlertid langt fra noe nytt. Den skotske adelsmannen James Lamont har skrevet egen bok om turistjakt med båt på Svalbard. Den utkom i 1861! På sin jakt ekspedisjon i 1859 tok Lamont åtte bjørner.

Overvintringsfangst

Grovt regnet ble det tatt tre ganger så mange isbjørn fra ishavsskuter som av overvintrende fangstfolk. Likevel er det de sistnevnte som har gjort størst inntrykk på folk flest. Dette skyldes nok at overvintringsfangsten pirrer eventyrlysten og frihetsfølelsen som ligger dypt forankret i den norske folkesjelen.

Den første overvintring med norske fangstfolk vi kjenner til fra Svalbard var i 1795, men den klassiske overvintringsfangsten begynte først i 1895. Den var størst i mellomkrigsperioden og varte med enkelte avbrudd frem til isbjørnfredningen i 1973. Målet for overvintringsfangsten varierte avhengig av prisene på skinn. I noen perioder ble reveskinn bedre betalt enn isbjørnskinn, og i andre perioder var det motsatt. Dette førte til store variasjoner i fangstresultatene. Dette reflekteres også i hvilke fangstområder som var i bruk på Svalbard. Noen områder, særlig i sør og sørøst (Hornsund, Sørkapp, sørlige Edgeøya, Hopen og spesielt Halvmåneøya) var de dominerende fangstplassene for isbjørn. Reveområdene var gjerne i nærheten av fuglefjellene langs vestkysten av Spitsbergen og i de store dalene langs Isfjorden.

I forbindelse med overvintringsfangst hadde man en hovedstasjon der man bodde, og gjerne noen bi-stasjoner utover i terrenget. Disse tjente til overnatting og ly, og gjorde at man kunne røkte større områder uten å bære med så mye utrustning. Det vanligste var at fangstfolkene opererte til fots eller på ski. Hundeslede var noe norske fangstfolk som hadde overvintret på Grønland var godt kjent med. I den senere fangstperioden på Svalbard var det enkelte som tok i bruk hunder og slede. Dette var mest i isbjørnterrenge der det kunne være behov for å dekke store områder og frakte frosne isbjørner hjem fra selvskuddene. Enkelte terreng var så bratte og ufremkommelige at hunder og slede var helt uegnet. Mange fangstfolk mente dessuten at hunder ødela for revefangsten ved at de skremte bort reven. I tillegg medførte bruk av hund også behov for å bruke mer tid på jakt for å sikre hundemat.

Fangstmetoder

Norsk fangst på isbjørn var primært for skinnets del, men i perioder var eksport av levende isbjørnunger også viktig. Sistnevnte ble solgt til dyrehager og sirkus verden rundt og kunne gi god fortjeneste. Det var stor forskjell i priser oppnådd for gode vinterskinn og skinn fra bjørner skutt om sommeren. De sistnevnte ble gjerne tatt av fangstskuter i isen. Dessuten kunne

En isbjørn har gått i selvskuddet ved hytta Villa Negro, Edgeøya 1954.

Foto: Odd Lønø, Norsk Polarklubb.

skinnprisen variere sterkt mellom år. Spekket fra sel og bjørn kunne tidvis ha større verdi enn pelsen. Rett etter krigen var det eventyrpriser på spekk samtidig som bjørneskinn var så billige at de ble brukt til lær.

De vanligste fangstmetodene for isbjørn var aktiv jakt med skytevåpen, selvskudd, signal-fangst og i en kortere periode gift-åte. Noen av disse jaktmetodene kan trenge litt forklaring.

Selvskudd er i dag helt forbudt, men var tidligere utbredt som fangstmetode for isbjørn. De fantes i flere varianter, men prinsippet var likt. Man rigget til et skytevåpen i en kasse og festet et åte med snor til avtrekkeren. Kassen ble laget slik at dyret måtte plassere hodet foran geværmunningen for å få tak i åtet. Når det dro i åtet skjøt dyret seg selv. Et fangstlag på Svalbard kunne plassere ut mengdevis med selvskudds-kasser og dekke store områder. Bruk av selvskudd ga de klart største fangstene. I de beste områdene kunne et fangstparti på to til fire mann fange godt over 100 isbjørn på en sesong ved hjelp av selvskudd. På Halvmåneøya 1947–1948 hadde fire mann 67 selvskudd i tillegg til at de jaktet. Fangsten ble 124 bjørn og ti levende bjørnunger.

Signal-fangst var noe som ble benyttet når man var på hytta der man bodde. På

Isbjørnfangst med M/S Buskø i isen ved Øst-Grønland august 1935.

Foto: Norsk Polarinstittutt.

tunet foran hyttedøren var et åte plassert med snor til en bjelle, blikkbokser eller lignende inne i hytta. Hvis en bjørn kom og tok åtet ville signalet, altså bjellen eller skrammelet fra boksene, varsle fangstmannen. Bjørnen kunne så skytes gjennom skyteskår i døra, eller ved å gå ut. Virkningen av signalet beskrives godt av Meyer Olsen i desember 1923 «---om morgenen i 5 tiden faller blikkboksen og vi så å si er oppe av køyene før vi er blitt våkne ---».

Gift-åte var en metode der man satte inn noe åte med sterk gift, vanligvis stryknin. Så plasserte man åtet i terrenget. Tanken var at når bjørnen slukte åtet skulle den falle død om. Åtet lå enten på bakken eller var festet til en pøle et stykke over bakken for å unngå at andre dyr enn bjørn tok det. Gift-åte

var ikke spesielt effektivt og kunne også ramme hunder, rev og fugl. Dessuten måtte man være nøye med å samle inn giftåtene etter at fangsts sesongen var over. Bruk av gift ble tidlig forbudt på Svalbard (1927), men var i bruk hos noen få lenge etter det. De fleste fangstfolk var imidlertid sterkt kritisk til bruk av gift. Hermann Andresen skriver i 1934 fra Øst-Grønland «---da jeg var på min første fangsttur, blev jeg straks klar over, hvor det så ut i terrenget efter denne opratne Tollofsenekspedisjonen. Dem har ikke tat inn giftåtene og heller ikke slått ned alle felder, så jeg fant ikke mindre enn 14 døde sommerrev på den første tur».

Ved jakt med skytevåpen velger du ut de dyrene du ønsker å avlive. Da kan binner med unger velges bort. Videre

tapes færre bjørn fordi skadeskutte dyr kan forfølges. Ulempen er at du bruker relativt lang tid på hvert dyr som fanges. Selvskudd og gift-åte vil når de først er utplassert være lite arbeidsintensive, selv om de krever jevnlig vedlikehold. Den store ulempen ved bruk av selvskudd og gift er at metodene ikke er selektive, det er helt tilfeldig hvilke dyr som dør. Dersom binner blir avlivet så vil avhengige unger også kunne dø. Metodene førte også til større tap. Dyr som var skadet i selvskuddet eller hadde

tatt gift-åtet kunne vandre langt og gå tapt for fangstfolket.

Hvilke bjørner jaktet man på

Tidligere trodde mange at isbjørnene ikke hadde noe fast «hjemme-område», men at de vandret i en evig rundgang rundt i Ishavet. Forskingen på isbjørnens vandringsmønster på 1950- og 1960-tallet viste noe annet. Dyr som ble merket med øremerker ble ofte fanget i de samme områdene mange år senere.

Man trodde da at de var relativt lokale, men det var også dyr som ble gjenfanget langt fra der de ble merket. Dette viste at de kunne bevege seg over store områder. En bjørn merket i juli 1967 sør i Barentshavet ble fanget av en jeger i sørvest-Grønland vinteren 1968–1969.

Turistjakt på Svalbard 1859. De skotske adelsmennene leide et norske fangstfartøy til turen.

Fra Lamont 1861.

I 1979 begynte forskerne å merke bjørn med radiosendere som kunne følges via satellitter. Dette ga etter hvert detaljert kunnskap om bjørnenes vandringer (se side 43).

Kunnskapen fra merke-gjefangst studier, bruk av satellittsendere og genetiske analyser har i dag definert 19 bestander (forvaltnings-enheter) av isbjørn i Arktis. Individene i en bestand holder seg gjerne innenfor bestandens

område, men det er likevel noen grad av overlapp mellom de ulike bestandene. Den norske isbjørnfangsten var på to av disse 19 bestandene: Øst-Grønlandbestanden og Barentshavbestanden. Den førstnevnte består av bjørner som holder til i isen og langs kysten av Øst-Grønland. Barentshavbestanden består av bjørner som lever i området fra Svalbard til Frans Josef Land og Novaja Semlja.

Takket være isbjørnforskningen på Svalbard vet vi nå også at bjørnene i Barentshavbestanden kan deles i to grupper ut fra hva slags vandringmønster de har gjennom året. Noen lokale bjørner tilbringer all sin tid kystnært på Svalbard. De går på land

Isbjørnene kan nå trygt oppsøke de gamle selvskuddskassene på Svalbard.

Foto: Øystein Wiig.

om sommeren når isen forsvinner. Andre bjørner følger isens utbredelse gjennom året og beveger seg over hele Barentshavet. Disse bjørnene kalles pelagiske. De lokale og pelagiske bjørnene har valgt ulike livsstrategier. Vi antar at de samme mønstrene fantes før fangsten for alvor tok til på Svalbard, og at man på relativt kort tid skjøt ut samtlige lokale bjørner. Mot slutten av fangstperioden var det antakeligvis mest pelagiske bjørner, og dyr fra tilstøtende bestander, som ble skutt.

Var fangsten forsvarlig

Mellom 1909 og 1970 ble det fanget gjennomsnittlig 320 bjørn årlig ved Svalbard og omliggende områder. Antar vi en lik kjønnsfordeling i fangsten så er det en tommelfingerregel om at et årlig uttak på inntil 3,2 % av bestanden er bærekraftig. Dette innebærer at Barentshavbestanden skulle vært på ca. 10.000 dyr for å kunne tåle den aktuelle fangsten uten at bestanden minket. I 1986 ble det antatt at bestanden nesten hadde doblet seg i løpet av det første 10-året etter fredningen i 1973. I 2004 ble bestanden beregnet til å være 2650 (usikkerhet fra 1900 til 3600) individer etter å ha vært fredet i 30 år. Hvorfor døde så ikke denne bestanden ut på grunn av de store fangstene som hadde foregått? Høyst sannsynlig var det et innsig av bjørner fra nabo-områdene til Barentshavet som opprettholdt bestanden.

Slutt på norsk fangst

På 1960-tallet var det klare tegn på at de fleste av isbjørnbestandene i Arktis minket på grunn av stort jakttrykk. Samtidig ble det fokus på miljøvern og betydningen av kunnskap for en bærekraftig forvaltning av biologiske ressurser. Dermed ble det igangsatt forskningsprosjekter for å bringe ny kunnskap om isbjørnene. Det var forskeren og fangstmannen Odd Lønø som først gjorde systematiske studier av isbjørnens biologi ved Svalbard. Han benyttet data fra egen og andres fangst til å beskrive grunnleggende sider ved isbjørnens biologi. Han fokuserte også mye på historiske data og dokumenterte i detalj uttaket i norske områder over mer enn hundre år.

Omtrent samtidig som dette arbeidet pågikk startet forskere å fange og merke isbjørn. Muligheten til levendefangst var et stort fremskritt for forskningen og gav ny kunnskap om vandringer, og i kombinasjon med tellinger også informasjon om tettheten av isbjørn i ulike områder. I denne tidlige fasen ble også isbjørnenes yngle-biologi studert blant annet på Svalbard, særlig med fokus på hi-adferd og bruken av ulike hi-områder. Kartleggingsarbeidet viste at flere isbjørnbestander fremstod som truet av det harde jaktpresset. Tiden var moden for en internasjonal miljøvern-avtale for å beskytte isbjørnen. Historien om den internasjonale Isbjørnavtalen og nyere isbjørnforskning er omtalt i andre artikler i dette heftet.

Ian Gjertz har doktorgrad i biologi og er ansatt i Norges forskningsråd. Han har i mange år forsket på dyrelivet på Svalbard, og vært naturvernrådgiver hos Sysselmannen i to perioder.
E-post: ig@rc.no

Magnus Andersen har doktorgrad i biologi og er ansatt ved Norsk Polar-institutt. Han har i mer enn 15 år deltatt i instituttets forskning på isbjørn og andre sjøpattedyr.
E-post: magnus.andersen@npolar.no

Øystein Wiig er professor ved Naturhistorisk Museum ved Universitetet i Oslo. Han har i mer enn 25 år arbeidet med isbjørnforskning, både for Norsk Polarinstitut og for universitetet.
E-post: oystein.wiig@nhm.uio.no